

Wiedzmy, święte i boginie

Piotr Grzegorz Michalik

Wiedzmy, święte i boginie

Postać kobiety w wierzeniach Indian
z gór Zongolica w Meksyku

NOMOS

© 2013 Copyright by Piotr Grzegorz Michalik & Zakład Wydawniczy »NOMOS«

Wszelkie prawa zastrzeżone. Książka ani żadna jej część nie może być przedrukowywana, ani w jakikolwiek inny sposób reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Recenzje: prof. dr hab. Arnold Lebeuf
dr hab. Kazimiera Mikoś, prof. UJ
dr hab. Magdalena Śniadecka-Kotarska, prof. UŁ

Publikacja dofinansowana przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Redakcja wydawnicza: Jadwiga Nagły
Redakcja techniczna: Dariusz Piskulak
II korekta: Marcin K. Zwierzdzyński
Projekt okładki: Marzena Wołowicz

ISBN 978-83-7688-158-4

KRAKÓW 2013

Zakład Wydawniczy »NOMOS«
31-208 Kraków, ul. Kluczborska 25/3u; tel./fax: (12) 626 19 21
e-mail: biuro@nomos.pl; www.nomos.pl

Dla skromnych ludzi z gór Zongolica

Spis treści

Podziękowanie – 11

Wstęp – 13

Wykaz skrótów – 14

Wymowa głosek w transkrypcjach z języka nahuatl – 14

Wprowadzenie terminologiczne – 15

Mit – 15

Mitologem – 16

Postać nacechowana – 17

Kosmowizja – 19

Współcześni Nahuatl – 19

Metonimia – 21

Perspektywa fenomenologiczna – 21

Przejrzyste przedstawienie i podobieństwa rodzinne
a kompleksy mityczne – 22

Problemy badawcze: sposób istnienia elementów kosmowizji – 26

Zastrzeżenia – 28

Rozdział I: Mityczna postać kobieca w Mezoameryce: klasyczne i współczesne
perspektywy badawcze – 31

Ujęcie historyczno-społeczne – 34

Psychologia głębi – 36

Ujęcie fenomenologiczne – 38

Ujęcie strukturalne – 40

Współczesne analizy z perspektywy *women's studies* – 41

Rozdział II: *Masewales*: „skromni ludzie” z gór Zongolica – 45

Sierra Zongolica – 45

Historia regionu – 47

Język i ludność – 49

Kultura materialna i organizacja społeczna – 50

System rytualny – 53

Krucyfiks: cykl rytualny *mayordomías* – 54

Kwinkunks: cykl rytualny *xochitlalis* – 59

Rozdział III: Święci, strażnicy tradycji – 75

Nasz Ojciec: Bóg i Chrystus – 76

Święci patroni – 77

Pozostali święci – 78

„Dzieci-Bogowie” – 79

Diabeł – 80

Kontekst prekolumbijski – 80

Kontekst współczesny – 82

Rozdział IV: *Tlaltikpaktli*: krajobraz mityczny – 85

Słońce i Księżyc – 85

Słońce i Księżyc w kontekście prekolumbijskim i współczesnym – 87

Tlalokan – 89

Tlalokan w kontekście prekolumbijskim i współczesnym – 94

Góry – 98

Góry w kontekście prekolumbijskim i współczesnym – 99

Rzeki – 100

Gnomy – 101

Gnomy w kontekście prekolumbijskim i współczesnym – 103

Ogniste kule i pioruny – 104

Ogniste kule i pioruny w kontekście prekolumbijskim i współczesnym – 105

Rogaty wąż – 106

Rogaty wąż w kontekście prekolumbijskim i współczesnym – 107

Kukurydza – 108

Babcia Temaskal – 111

Kamienie z paleniska – 112

Kamienie z paleniska w kontekście prekolumbijskim i współczesnym – 113

Rozdział V: Człowiek i jego „dusze” – 117

Elementy duchowe – 120

Duch – 120

Tchnienie – 120

Nagual – 121

Serce – 123

„Przestrach” – 124

„Ciepło” i „zimno” – 125

„Zły wiatr” i zmarli – 127

„Złe oko” – 127

Uroki – 127

Krwiopijcy – 129

Kontekst prekolumbijski – 130

Kontekst współczesny – 133

Rozdział VI: *Tonantzin*: czuła matka – 139

Nasza Czcigodna Matka Dziewica z Guadalupe – 139

Nasza Czcigodna Matka Księżyc – 143

Nasza Czcigodna Matka Patronka – 144

Kontekst prekolumbijski – 145

Kontekst współczesny – 149

Nasza Czcigodna Matka: *genus* i *species* – 150

Rozdział VII: Tlalokan Nana: drażliwa matka – 155

Czcigodna Matka-Świat – 155

Córka Władców Tlalokan – 158

Kontekst prekolumbijski – 160

Kontekst współczesny – 160

Nasza Matka: krucyfiks i kwinkunks – 162

Rozdział VIII: Długi warkocz *xiwimeh* – 167Warianty opowieści o *xiwimeh* – 167*Xiwimeh* a wiedźmy – 170*Xiwimeh* a gnomy – 171

Kontekst prekolumbijski – 172

Kontekst współczesny – 174

Kompleks ognistej kuli – 178

Rozdział IX: Kobieta w Bieli – 183

Płaczka – 183

Kobieta w Bieli – 184

Kontekst prekolumbijski – 186

Kontekst współczesny – 190

Kompleks „Kobiety w Bieli” w górach Zongolica – 191

Płaczka-mitologem i Płaczka-metafora – 191

Rozdział X: Kobieta a medycyna tradycyjna – 201

Menstruacja, ciąża, poród, połóg – 201

Pępowina i łożysko – 204

Temaskal: praktyka – 205*Temaskal*: wierzenia – 207

Nagualizm a ciąża i poród – 208

Kontekst prekolumbijski – 209

Kontekst współczesny – 210

Medycyna tradycyjna: dynamika zależności – 211

Rozdział XI: *Siwateotl*: bogini zapomniana – 217

Bogini kukurydzy – 219

Suka – 222

Kamienna bogini – 223

Zakończenie – 227

Płodność – domena nie tylko kobieca – 227

Strażniczki, wojowniczk i znachorki – 229

Kompleks mityczny czy mitoznawczy? – 230

Kosmowizja: modele alternatywne – 232

Perspektywizm – 232

Rozszerzenie koncepcji perspektywizmu – 234

Kwinkunks: matryca układów paralelnych – 236

Paralelizm bytów – 237

Serce jako metonimia – 238

Asymetria, antytetyczność, hiperbolizacja – 239

Apetyt na dusze – 239

Zwierciadło mitu – 241

Aneksy – 243

Słowniczek ważniejszych pojęć w języku nahuatl – 243

Dane socjodemograficzne – 247

Spis ilustracji – 251

Bibliografia – 253

Teksty źródłowe – 253

Archiwa i rękopisy – 254

Opracowania – 254

Źródła internetowe – 277

Czasopisma o ograniczonym zasięgu – 278

Indeks postaci, symboli i koncepcji mitycznych – 279

Summary:

Witches, Saints and Goddesses: Female Figures in Indigenous Beliefs
from the Zongolica Mountains in Mexico – 287

Podziękowanie

Książka ta została napisana na podstawie materiału pochodzącego ze studiów archiwalnych i badań terenowych, które prowadziłem w Meksyku w latach 2007–2008 i 2011. Gromadząc informacje o wierzeniach współczesnych Nahuja z gór Zongolica, zarejestrowałem ponad sto wywiadów z rdzennymi mieszkańcami jedenastu z czternastu gmin składających się na ten region.

Nie sposób wymienić wszystkich instytucji czy osób, których życzliwość i wsparcie umożliwiły mi zebranie i opracowanie materiału składającego się na tę monografię. Jest jednak moim przywilejem i wielką przyjemnością wspomnieć najważniejsze z nich.

Chciałbym wyrazić w tym miejscu ogromną wdzięczność wobec meksykańskiej Secretaría de Relaciones Exteriores, która ufundowała moje wyprawy do Meksyku; Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social (CIESAS) za nieprawdopodobną szczodrość w udostępnianiu infrastruktury badawczej i dzieleniu się zasobami wiedzy; Deutscher Akademischer Austausch Dienst i Institut für Ethnologie przy Goethe-Universität we Frankfurcie nad Menem za umożliwienie zgromadzenia brakującej literatury; Uniwersytetowi Jagiellońskiemu za wsparcie finansowe podczas pracy nad tą publikacją, udzielone w ramach projektu „Społeczeństwo – Technologie – Środowisko” współfinansowanego przez Unię Europejską oraz Culturas Populares, Casa de Cultura de Zongolica i Comisión Nacional para el Desarrollo de los Pueblos Indígenas z Meksyku, dzięki którym zyskałem dostęp do rzadkich, niezwykle cennych źródeł informacji.

Wśród poszczególnych osób na pierwszym miejscu chciałbym wymienić prof. Teresę Rodríguez López i prof. Witolda Jacórzynskiego, mentorów i prawdziwych przyjaciół, na których zawsze mogłem liczyć, obok nich zaś wszystkich tych wspaniałych ludzi o wielkim sercu z Sierra Zongolica, którzy hojnie dzielili się ze mną swoją rozległą wiedzą, cierpliwie odpowiadając na niekończące się, dziwaczne i wścibskie pytania, często oferując przy tym posiłek i dach nad głową, a w szczególności rodzinę doñi Cornelií Juárez García, doñi Matilde García, doñi Alicii Pérez, doñi Gabiny Cuaquehua, doñi

Reiny Ixmattlahua, doñi Aldegundy Ayohua, dona José Tenzohua Cervantes, dona Pedra Sánchez Rosales, dona Alvino Tequiliquihua, a także dona Evaristo Martínez, dona Juana Xilohua, dona Arnulfo Cervantes i doñi Arselii Apale Palacios. Podziękowania należą się również prof. Iris Gareis za bezinteresowną pomoc i prof. Kazimierze Mikoś za życzliwość okazaną podczas recenzowania pracy doktorskiej, na której opiera się tekst niniejszej monografii. Na koniec dziękuję moim najbliższym za nieustające wsparcie i za to, że wytrwale czekali na moje powroty.

P.G.M.

Wstęp

Głębokie przywiązanie Nahuatl¹ z gór Zongolica do tradycji i wierzeń przodków nie przestaje zaskakiwać, zwłaszcza w zderzeniu z ich szybko modernizującym się stylem życia. Jednak z każdym przemijającym pokoleniem znika kolejny, potężny fragment dawnej wizji świata. Najważniejszym bodaj celem przyświecającym powstaniu tej książki jest utrwalenie tych cząstek mitycznego światopoglądu, które wciąż jeszcze zachowały się w pamięci starszych pokoleń mieszkańców Sierra Zongolica.

Jednocześnie, uważne przyjrzenie się wierzeniom dawnych i współczesnych Nahuatl skłania do polemiki z powszechnie przyjętymi w tradycji akademickiej poglądami na temat struktury światopoglądów mitycznych rdzennych mieszkańców Meksyku. Rozbieżności pomiędzy materiałem badawczym a utartymi schematami teoretycznymi przejawiają się szczególnie wyraźnie w odniesieniu do funkcji i atrybutów postaci kobiecych. Kojarzy się je przede wszystkim z płodnością oraz symboliką ziemi, wody i księżyca. Schemat ten dominuje zarówno w klasycznych opracowaniach, jak i w najnowszych ujęciach z perspektywy *women's studies*. Tymczasem niezwykle różnorodność postaci, poprzez które może przejawiać się mityczna kobieta z opowieści Nahuatl, odsłania znacznie bardziej złożony obraz.

¹ Mianem Nahuatl określana jest w literaturze antropologicznej i lingwistycznej rdzenna ludność posługująca się językiem nahuatl. Szersze omówienie języka i problemu pochodzenia etnicznego Zongolikańczyków znajduje się w rozdziale II.